

Arhe XIX, 37/2022

UDK 11 : 7.036.1

159.9 : 575.8

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2022.37.363-382>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

MIROSLAV GALIĆ¹

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, BiH

METAFIZIČKI I METODOLOŠKI NATURALIZAM U RASPRAVAMA O MOGUĆNOSTI EVOLUCIONE PSIHOLOGIJE

Sažetak: U radu ćemo se baviti trajućom debatom između pobornika i protivnika evolucione psihologije, odnosno, pokušaćemo da sažmemo glavne argumente objiju strana, da bismo polučili određene filozofsko-metodološke zaključke o njenim prednostima i nedostacima. Pored razmatranja unutrašnjih argumenata i rasprava unutar psihologije same, cilj nam je razmotriti problem evolucionog pristupa naučnom razumijevanju razvoja ljudske psihe sa stanovišta metafizičkog i metodološkog naturalizma. Metafizički naturalizam bi implicirao postojanje nepromjenjivih i trajnih prirodnih istina koje su nam dostupne kroz naučni metod, dok se pristup metodološkog naturalizma ne bi obavezivao na metafizičku nužnost istinitosti naturalizma samog, već bi ga usvajao kao hipotezu. Naime, bitan dio rasprava o vrijednosti evolucione psihologije zasniva se na tome da li se psihičkim adaptacijama pristupa kao nečemu što je uglavnom završeno i utvrđeno („mozak iz kamenog doba“) te ih je potrebno razumijevati u situaciji nove okoline, ili im se pristupa kao nečemu što je konstantno u razvoju i procesu adaptiranja kulturnim, a ne strogo biološkim faktorima. U tom svjetlu, postavlja se pitanje o filozofsko-metodološkim temeljima ovakvih naučnih pristupa unutar psihologije.

Ključne riječi: metafizika, metodologija, naturalizam, evolucija, psihologija

¹ E-mail adresa autora: miroslav.galic@ff.unibl.org

UVOD

Evoluciona psihologija, kao samostalno istraživačko polje unutar psihologije, relativno je mlada disciplina. Ona se razvija kroz pionirski rad brojnih istraživača, a uobličava kao posebna tek krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. vijeka, prvenstveno kroz rad Johna Toobeyja i Ledae Cosmides na Institutu za evolucionu psihologiju Univerziteta Kalifornije u Santa Barbari. Međutim, njeni korijeni i proces osamostaljivanja su značajno stariji. Već u zaključku *Postanka vrsta*, Darwin predviđa razvoj unutar psiholoških istraživanja, koji će morati uzeti u obzir i njegove zaključke o postepenom razvoju vrsta: „U dalekoj budućnosti vidim otvorena polja za daleko važnija istraživanja. Psihologija će se zasnivati na novom temelju, neophodnosti postepenog sticanja svake mentalne moći i sposobnosti. Biće bačeno svjetlo na porijeklo čovjeka i njegovu istoriju.“²

Međutim, već od samih svojih početaka evoluciona psihologija, u onom obliku u kojem su je postavili Tooby i Cosmides, praćena je kontroverzama i ni do danas nije uspjela da postane opšteprihvaćena paradigma u proučavanju karakteristika ljudske psihe. Karakteristično za ovaj pristup je da postulira kako je naš mozak prilagođen uslovima iz daleke prošlosti, ali da naše savremeno okruženje više ne odgovara tim uslovima. Odnosno „naše savremene lobanje sadrže um iz kamenog doba“.³ Ova tvrdnja će, pored brojnih drugih, naročito biti izložena kritici, a posebno u poslednjih deceniju i po (dakle, gotovo tri decenije nakon što je nastala), zbog svoga suviše pojednostavljenog

² Darwin, Ch., *On the origin of species*, Oxford University Press, Oxford 2008, str. 359.

³ Up.: Abramson, A., „Our brains are stuck in the Stone Age: How ‘evolutionary mismatch’ affects our weight, behavior, and overall health“, <https://elemental.medium.com/our-brains-are-stuck-in-the-stone-age-13bb5d2aea36>, 20.8.2021; Cosmides, L. & Tooby, J., „Evolutionary Psychology: A Primer. <https://www.cep.ucsb.edu/primer.html>, 20.8.2021.

predstavljanja evolucije našeg mozga i mentalnih procesa da je čak označavana kao *stereotip porodice Kremenko*.⁴

Bitno je istaknuti i jednu specifičnu razliku koju pominje Buller. Naime, ono što je u evolucionoj psihologiji izvrgnuto kritici nije primjena evolucije na psihičke fenomene, već „velike i sveobuhvatne tvrdnje o ljudskoj prirodi koje se nude za konzumaciju javnosti“.⁵ Ovakav, dominantni tip evolucione psihologije Buller naziva pop evolucionom psihologijom (PopEP). U tom smislu, i naša razmatranja će se baviti upravo ovakvim načinom pristupa evolucionoj psihologiji. Željeli bismo ispitati tezu da je razlika između popularne evolucione psihologije i primjene evolucionih principa na proučavanje ljudskih mentalnih procesa metodološke naravi, odnosno, da ova razlika proishodi iz različitog pristupa naturalističkom metodu.

Pregled razvoja evolucione psihologije i svih teorija koje su se unutar nje razvijale prevazilazi namjere ovog rada. Takođe, nećemo biti u mogućnosti posvetiti se razmatranjima svojevremeno izuzetno uticajnih postavki sociobiologije na razvoj evolucione psihologije. Cilj našeg rada je da pokušamo skicirati oblik rasprava koje unutar nje postoje, držeći da se ove rasprave u najopštijim crtama mogu opisati kao sukob metafizičkog i metodološkog naturalističkog metoda.

METAFIZIČKO I METODOLOŠKO

Odmah na početku, željeli bismo naglasiti da upotrebom pojmova metafizičkog i metodološkog naturalizma, nećemo označavati klasičnu distinkciju u smislu rasprave o (ne)postojanju natprirodnih objašnjenja za prirodne pojave, već ćemo ovu distinkciju modifikovati na predmetni problem, odnosno evolucionu psihologiju.

⁴ Harmon, K., „Fast-evolving brains helped humans out of the Stone Age”. *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/evolutionary-psychology-brain-changes/>, 20.8.2021.

⁵ Buller, D. J., „Four fallacies of pop evolutionary psychology“, *Scientific American*, Vol. 22, No. 1s (2012), str. 44.

Pod metafizičkim, podrazumijevaćemo one stavove unutar evolucione psihologije koji se oslanjaju gotovo isključivo na urođenost psiholoških adaptivnih mehanizama, koji su univerzalni za sva ljudska bića i koji su malo ili nimalo podložni promjeni pod uticajem kulture i u relativno kratkom vremenskom periodu.

Pod metodološkim, podrazumijevaćemo one stavove unutar evolucione psihologije koji u objašnjenja ljudskog ponašanja, pored bioloških adaptacija, uključuju uticaje kulture i učenja ponašanja.

Suštinska razlika bi bila u tome da metafizički pristup postavlja dogmatski okvir porijekla ljudskog ponašanja, te svako objašnjenje „uklapa“ u zadatau metodološku dogmu (čime bi potencijalno to objašnjenje moglo biti nefalsifikabilno⁶), dok bi metodološki pristup polazio od hipoteze relativne plastičnosti bioloških adaptacija, te metodološki istraživao načine na koji se adaptacije mijenjaju tokom vremena, bez pokušaja da „reverznim inženjeringom“ objašnjenja uklopi u neku dogmu.

Dakle, razlika bi bila u tome da bi metafizički pristup insistirao samo na evoluciono-adaptivnim mehanizmima koji su nepromjenjivi (svako ponašanje je rezultat drevnih adaptacija i nema ponašanja koje se tim adaptacijama ne može objasniti), dok metodološki pristup ne bi nipošto isključivao adaptivne mehanizme, ali bi bio otvoren kako za neevoluciona objašnjenja, tako i za nezaključenost adaptacija samih (ponašanja mogu ali ne moraju biti rezultat davnih adaptacija i adaptacije su moguće u novijim vremenskim periodima i savremenijoj adaptivnoj okolini).

PROKSIMALNO I DISTALNO

Jedna od tvrdnji evolucionih psihologa je i ta da je za pouzdano predviđanje posljedica proksimalnih uzroka nužno poznavati distalne uzroke.⁷ U principu, poznavanje distalnih uzroka je u metodološkom

⁶ Gannon, L., „A critique of evolutionary psychology“, *Psychology, Evolution & Gender*, Vol. 4, No. 2 (2002).

⁷ Ibid.

smislu poželjnije. Međutim, to vrijedi samo onda kada smo u stanju pravilno odrediti distalnost nekog uzroka u odnosu na proksimalni, tj. kada smo u stanju iz distalnog uzroka pouzdano predviđati sve posljedice proksimalnih uzroka koji iz njega slijede. Nije dovoljno postulirati distalnost uzroka, te „na silu“ u njega smještati sve proksimalne uzroke, naročito kada imamo slučaj da se neke (ili mnoge) posljedice proksimalnih uzroka ne mogu objasniti iz tako postuliranog distalnog uzroka.

Ilustrirajmo načelno na šta mislimo. Evolucionari psiholozi tvrde da se svako ljudsko ponašanje (proksimalnost) može objasniti evolucionom adaptiranošću (distalnost). U najopštijem smislu to se može tako postaviti, međutim, na isti način možemo reći da je evolucija (kao materijalni proces) proksimalna u odnosu na Veliki prasak, te na taj način ustvrditi da je ljudsko ponašanje njegova posljedica. Iako je tačno da ćemo i unutar fizičke nauke tvrditi da su fizički procesi u našem univerzumu posljedica zakonitosti koje su uspostavljene ili koje su započele sa Velikim praskom, teško da ćemo putanju kugle u prijateljskoj partiji bilijara tumačiti u odnosu na njega. Zapali bismo u lošu beskonačnost.

Iako je razumijevanje distalnih uzroka ono što je suština nauke, sami distalni uzroci ne moraju biti objašnjenja posljedica proksimalnih. Razumijevanje kaskadnosti ovog proksimalno-distalnog kauzalnog niza, u kojem je jedan uzrok istovremeno i proksimalan i distalan u odnosu na druge, put je ka objašnjenju. Proksimalni uzroci su naročito značajni za razumijevanje specifičnih fenomena, pogotovo kako se otkrivaju sve distalniji i sve nespecifičniji uzroci u ovoj kaskadi. U slučaju proučavanja evolucije ljudskog ponašanja, kultura i učenje, kao proksimalni uzroci imaju objašnjavačku vrijednost koja se ne može izvesti samo iz razumijevanja distalnih uzroka tog ponašanja. Umjesto da govorimo o adaptiranosti, bolje je govoriti o adaptabilnosti kao karakteristici ljudskog uma.⁸

⁸ Marks, J., „Evolutionary psychology is neither“, *This View Of Life*. <https://thisviewoflife.com/evolutionary-psychology-is-neither/>, 20.8.2021.

Primjenu ovog principa, favorizovanja distalnih nad proksimalnim uzrocima, problematičnim nalazi i Smith smatrajući da on može biti primijenjivan u slučajevima kada nije bilo značajnih promjena u pritiscima okoline u prošlosti u odnosu na sadašnju situaciju, a „primjena ovog principa na ljude je naročito problematična, budući da su okolnosti savremenog ljudskog života, u mnogim važnim aspektima, veoma različite od onih u kojima je naša vrsta evoluirala“.⁹

KRITIKE EVOLUCIONE PSIHOLOGIJE

Način na koji se filozofski može kritikovati određena nauka ili naučna disciplina može biti spoljašnji ili unutrašnji. Spoljašnja perspektiva, ili perspektiva autsajdera, koja nauci prilazi iz normativnog ugla a ne iz prakse same nauke, bila je, kako primjećuje Richardson, veoma prisutna u filozofiji nauke. Za najveći dio filozofije takav pristup i dalje vrijedi, ali u savremenoj filozofiji nauke to više nije slučaj.¹⁰ Ovdje se možemo složiti sa Richardsonom: savremena filozofija nauke i filozofska metodologija nauke mora blisko saradivati sa naukom polučujući svoje zaključke (kao i kritike) iz naučne prakse. U našem razmatranju nauke, pa i evolucione psihologije, polazićemo od naturalističkog stava, odnosno naturalističkog metoda, te u načinu na koji se taj metod primjenjuje tražiti razloge da određene perspektive kritikujemo.

Ovdje naročito imamo u vidu da i začetnici moderne evolucione psihologije, Cosmides i Tooby, evolucionu psihologiju označavaju kao „(...) *pristup* psihologiji u kojem se znanje i principi evolucione biologije koriste u istraživanju strukture ljudskog uma. (...) to je *način mišljenja* o psihologiji koji se može primijeniti na bilo koju temu unutar nje“.¹¹ Evolucionarna biologija je *par excellence* primjer naturalističke metode.

⁹ Smith, S. E., „Is evolutionary psychology possible?“, *Biological Theory*, Vol.15, No. 1 (2020).

¹⁰ Richardson, R. C., *Evolutionary Psychology as Maladapted Psychology*, The MIT Press, Cambridge (Mass., USA) 2007, str. vii.

¹¹ Cosmides, L. & Tooby, J., *Evolutionary Psychology: A Primer*.

Stoga možemo konstatovati da nam i evoluciona psihologija nudi oblik evolucionog naturalizma posvećenog ideji da su prirodni procesi odgovorni za razvoj ljudskih sposobnosti.¹² Dakle, niti evolucija niti sam naturalizam ne predstavljaju spornu tačku zbog koje bi se evolucionoj psihologiji mogli uputiti prigovori. Njena kontroverznost, u naučno-metodološkom smislu, mora ležati u načinu na koji se ovi, inače nesporni, pojmovi primjenjuju u praksi evolucione psihologije.

Adaptacije i „reverzni inženjering“

Evolucioni psiholozi često svoje spekulacije o adaptivnoj vrijednosti određenih preferenci predstavljaju kao rezultate, umjesto kao ono što jesu – spekulacije. Vrlo često zaključci koje izvode evolucionisti psiholozi predstavljaju svojevrstni „reverzni inženjering“: ako postoji određena karakteristika koja je prisutna danas, mora da je adaptacija nastala u prošlosti da vrši funkciju koju i danas vrši. Richardson navodi slikovit primjer perja ptica – upravo aerodinamična građa i otporna struktura perja omogućava pticama da lete. Međutim, perje se prvi put pojavljuje kod dinosaurusu i to kod onih vrsta koje nisu letjele. Perje ne predstavlja adaptaciju za let: „zaključiti da je perje evoluiralo za let je isto kao i smatrati da su prsti evoluirali da bi svirali klavir“.¹³

Upravo je način na koji evoluciona psihologija posmatra adaptacije i adaptacionizam fokus kritike mnogih filozofa biologije. Čini se da evolucionisti psiholozi i filozofi nauke nemaju isto razumijevanje adaptacija. Za evolucione psihologe „adaptacije, funkcionalne komponente organizma, identifikujemo (...) na osnovu (...) dokaza njihovog dizajna: izuzetne podudarnosti strukture organizma i okoline

¹² Richardson, R. C., *Evolutionary Psychology as Maladapted Psychology*, str. 9.

¹³ Prum, R. O. & Brush, A. H. (2002). „The Evolutionary Origin and Diversification of Feathers“, *Quarterly Review of Biology*, Vol. 77, str. 268.

(...)“.¹⁴ Prema Soberu „odlika c je adaptacija za vršenje zadatka t u populaciji ako i samo ako članovi populacije sada imaju c jer je, ancestralno, postojala selekcija za posjedovanje c i c predstavlja prednost jer obavlja zadatak t “.¹⁵ On navodi primjer morskih kornjača koje koriste svoje prednje udove da kopaju gnijezda za polaganje jaja na plažama – njihovi prednji udovi su se razvili za kretanje u vodi, a ne za kopanje gnijezda u pijesku, jedna adaptacija se pokazuje korisnom u drugom kontekstu, ali taj kontekst ne predstavlja njen uzrok. Na taj način možemo kritikovati i tvrdnje evolucione psihologije koja na spekulativan način postulira određene odlike našeg ponašanja kao adaptacije iz davne prošlosti iako ne posjeduje dokaze da u pitanju nisu samo korisne manifestacije nečeg drugog. Izvođenje zaključaka o prošlim adaptacijama reverznim inženjeringom, na osnovu posmatranja sadašnjosti, ne može biti dokaz. Recimo, jedna od tvrdnji evolucionih psihologa je da postoji adaptacija našeg (muškog) uma za sklonost ka biranju mlađih žena na osnovu (između ostalog) istraživanja preferencija prema vrstama pornografije koju muškarci konzumiraju. No, nije najjasnije kakve preferencije postoje među muškarcima koji ne konzumiraju pornografiju.

„Kameni“ i „plastični“ mozak

Kritičari popularne evolucione psihologije, poput Bullera smatraju da su neke njene pretpostavke pogrešne: „da poznajemo psihologiju naših predaka iz kamenog doba, da iz toga možemo razumjeti na koji način su karakteristično ljudske odlike evoluirale, da naši umovi nisu mnogo evoluirali još od vremena kamenog doba, te da standardizovani psihološki upitnici pružaju jasne dokaze adaptacija“.¹⁶

¹⁴ Hagen, E. H., „Controversial issues in evolutionary psychology“, u *The Handbook of Evolutionary Psychology* (priredio David Buss), Wiley, Hoboken (NJ, USA), 2005, str. 148.

¹⁵ Sober, E., *Philosophy of Biology*, Vestview Press, Boulder (Co., USA) 2000, str. 85.

¹⁶ Buller, D. J., „Four fallacies of pop evolutionary psychology“, str. 47-51.

Buller smatra da bi za tvrdnju da su naše mentalne odlike adaptacije davnih vremena bilo neophodno imati daleko bolje i pouzdanije podatke o psihologiji naših predaka, a takvo nešto naprosto nije moguće – jedino što imamo jesu sadašnje žive jedinke na kojima možemo vršiti istraživanja, ali su nam naši preci za ta istraživanja nedostupni.¹⁷ Takođe, on smatra da postojeći dokazi prije upućuju na to da je najveći kognitivni uspjeh u ljudskoj evoluciji kortikalna plastičnost koja dopušta brze adaptivne promjene kako tokom evolucionog vremena, tako i unutar pojedinačnog životnog vijeka.¹⁸

Lloyd takođe dovodi u pitanje u kojoj mjeri je razumijevanje evolucione biologije kod Cosmides i Toobyja presimplifikovano. Ona smatra da su njihovi zaključci preuveličani i da ne postoji korpus eksperimentalnih podataka koji bi potvrdio povezanost njihove teorije društvenog ugovora sa mehanizmima evolucione biologije. Upravo suprotno, kada se eliminišu čisto teorijski zasnovani i preuveličani argumenti, smatra Lloyd, eksperimenti sa jednakom snagom podržavaju i neevoluciona objašnjenja.¹⁹

Još radikalnija u kritici evolucione psihologije je Subrena Smith koja joj odriče ikakvu mogućnost da može ispraviti svoje metodološke defekte: „Evolucioni psiholozi naprosto nemaju metodološke resurse kojim bi opravdali tvrdnju da psihološki uzroci savremenog ponašanja imaju jake vertikalne homologe sa psihološkim uzrocima odgovarajućih ponašanja u okruženju evolucione prilagodljivosti“.²⁰ Pri tom, ona pravi razliku između Evolucione Psihologije i evolucione psihologije, tj. ne dovodi u pitanje da je ljudski um proizvod evolucije i da time evolucija mora imati udjela u objašnjenjima ljudske psihologije.²¹

¹⁷ Minkel, J. R., „Psyching out evolutionary psychology: Interview with David J. Buller“, *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/psyching-out-evolutionary/>, 20.8.2021.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Lloyd, E. A., „Evolutionary psychology: The burdens of proof“, *Biology and Philosophy*, Vol. 14, str. 231.

²⁰ Smith, S. E., „Is evolutionary psychology possible?“.

²¹ Ibid.

„Najčudniji ljudi na svijetu“

Jedan od važnih problema koji se kao kritika može uputiti evolucionoj psihologiji (mada vrijedi i za brojna istraživanja u psihologiji uopšte) primjećuje i Joseph Henrich kada kaže da je većina onoga što se eksperimentalno zna o ljudskoj psihologiji i ponašanju zasnovano na studijama koje su rađene na dodiplomskim studentima iz zapadnih društava, a da preko 70% ovih učesnika predstavljaju američki studenti.²² Ovakav uzorak teško da može biti nepristrasan i kao takav poslužiti kao eksperimentalna potvrda za tvrdnje o univerzalnosti ljudske prirode kakve iznosi evolucionarna psihologija. Naročito upada u oči i Henrichov nalaz da i u slučajevima kada postoje eksperimentalni podaci iz studije vršenih kroskulturalno, tipično je da učesnici iz zapadnih društava zauzimaju ekstremni dio distribucije. To ih čini čudnim. Upravo se igrajući sa ovim pojmom (eng. *Weird*) on zapadnu populaciju označava kao *W.E.I.R.D.*, odnosno *Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic* (Zapadna, Obrazovana, Industrijalizovana, Bogata i Demokratska). Polazeći od ove statističke „čudnovatosti“ zapadne civilizacije, Henrich nas upućuje na to da proces naše evolucije nipošto nije završen, ali i da preuzima nove forme – adaptiranje na situacije i okolinu koje sami ljudi proizvode.

Takođe, Henrich smatra da pismenost pruža dokaze da kultura može mijenjati ljude nezavisno od njihovih bioloških razlika, da može uticati na naš mozak, hormone, anatomiju, percepciju, motivaciju, emocije i druge aspekte našeg uma. Na taj način on odbacuje stav da su naše psihološke adaptacije naslijeđe davnih vremena, odnosno da imamo „mozak iz kamenog doba“. Upravo suprotno, uzimajući razvoj pismenosti kao primjer, on smatra da su adaptacije naših neuroloških i psiholoških sposobnosti proces koji se odvija kontinuirano pod uticajem razvoja društva, te da bi bilo pogrešno zanemarivati ih:

²² Henrich, J., *The WEIRDest people in the world: How the West became psychologically peculiar and particularly prosperous*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2020.

„(...) visoko pismena društva su relativno nova i vrlo različita od većine društava koja su ikada postojala. To znači da su moderne populacije neurološki i psihološki različite od populacija iz naše evolucione prošlosti. Ukoliko nesmotreno istražujete ove neobične moderne populacije, a da pri tome ne uočite moćan uticaj koji su na naš mozak imale tehnologije, vjerovanja i društvene norme povezane sa pismenošću, možete dobiti pogrešne odgovore.“²³

Ukoliko bismo ostali pri neprikosnovenom stajalištu da je naš mozak plod adaptacija iz kamenog doba i da su naše psihološke odlike određene još u vrijeme dok su naši preci bili lovci i sakupljači, razlike u psihološkim osobinama populacija, koje nesumnjivo postoje i čije porijeklo nije drevnog datuma, bilo bi teško, ako ne i nemoguće objasniti. Ali, ako na evoluciju naših mentalnih sposobnosti ne gledamo tako kruto, već dopustimo da objašnjenje ne mora da bude metafizičko postavljanje univerzalne ljudske prirode kao trajne kategorije, brojni fenomeni će biti lakše objašnjivi. Naravno, pojavila bi se i brojna nova pitanja, ali metodološka paradigma koju bismo zadobili bi mogla mnogo bolje da se nosi sa tim novim izazovima od stare, metafizičke.

Osim ovih kritika, i mi možemo pokušati uputiti vlastitu kritiku nekim postavkama evolucionoj psihologiji ukoliko se ona shvata iz perspektive metafizičkog naturalizma. Pri tom, ono što želimo postići nije da odbacimo evolucionu psihologiju kao važan metodološki doprinos razumijevanju naše psihe, već da istaknemo probleme koji se javljaju ukoliko određeni metod suviše usko i/ili suviše dogmatski shvatamo.

²³ Ibid.

LJUDSKA SEKSUALNOST I EVOLUCIJA

Jedan od aspekata evolucione psihologije koji se može kritikovati jeste način na koji se posmatra ljudska seksualnost. Npr. „(...) psihološke adaptacije su takođe evoluirale jer su rješavale probleme povezane sa preživljavanjem i reprodukcijom (npr. preferencije prema statistički pouzdanim znakovima plodnosti kod potencijalnih partnera)“.²⁴ U ovom primjeru nailazimo na najmanje dva problema: jedan je postavljanje prepoznavanja znakova plodnosti kao adaptacije koja upravlja izborom partnera, a drugi, koji slijedi iz prvog, nemogućnost je da se iz ove adaptacije objasne ona seksualna ponašanja i preference kojima plodnost nije od značaja (npr. homoseksualnost) ili ona ponašanja koja vode ograničavanju propagiranja svojih gena sa što većim brojem prepoznatih plodnih partnera, kao što je institucija braka, npr.

To znači da bi prepoznavanje plodnosti koje je postavljeno kao distalni uzrok, bilo objašnjavački jalovo za razumijevanje posljedica proksimalnih uzroka. Zato ćemo ovo označiti kao metafizičko-naturalistički stav.

Naime, ovakav pristup implicira mehanizam koji u nemjerljivo velikom broju slučajeva proizvodi ishode oplodnje, te je isključivo vođen šansama za oplodnju. Ispravniji pristup, a koji bismo željeli označiti kao metodološko-naturalistički, bio bi – razumijevati da je seksualnost kao takva nastala iz mehanizama izbora partnera, odnosno da je povezana sa sposobnostima prepoznavanja nečeg drugog kao vrijednog u seksualnom smislu. Prepoznavanje brižnosti i potencijalne kompatibilnosti partnera za stabilnu i (relativno) dugoročnu vezu kao ono što je značajnije u odnosu na šanse za oplodnju i koje je nezavisno od statističke pouzdanosti plodnosti partnera. Tačnije, plodnost partnera

²⁴ Confer, J. C., Easton, J. A., Fleischman, D. S., Goetz, C. D., Lewis, D. M. G., Perilloux, C., & Buss, D. M., „Evolutionary psychology: Controversies, questions, prospects, and limitations“, *American Psychologist*, Vol. 65, No. 2 (2010), str. 110–111.

je sekundarna u mehanizmima izbora, cjelokupan mehanizam seksualnosti se odvija daleko od statističke pouzdanosti plodnosti koja je samo, u izvjesnom smislu, poželjni ishod, ali ne i uzrok.

Daleko plauzibilnije bi bilo tvrditi da je to drugo – prepoznavanje brižnosti partnera, koje omogućava trajniju i stabilniju vezu (a time i adekvatniju brigu o potomstvu) – pouzdan adaptivni mehanizam koji utiče na izbor partnera, nego što bi to bila „statistička pouzdanost prepoznavanja plodnosti“. Odgajanje djeteta je u ljudskom kontekstu mnogo važnije od puke oplodnje. Ljudskom potomstvu je potrebno mnogo više pažnje, te je mnogo više i duže zavisno od roditelja nego što je to slučaj s drugim vrstama. Zato je investiranje u stabilnu i dugoročniju vezu biološki racionalnije nego li ulaganje u samu oplodnju. Oplodnja sama ne osigurava prenos gena na buduće generacije, već u tome veću ulogu ima osiguravanje dostizanja polne zrelosti potomstva. Dok se kod mnogih vrsta preživljavanje potomstva nakon začeća često osigurava ogromnim brojem oplodjenih jajašaca (kao kod riba) od kojih mali broj doživi da se izleže ili dostigne polnu zrelost, kod ljudi to nije slučaj. Osigurati da će potomstvo preživjeti prve godine života i povećati šanse da dostigne polnu zrelost, čime bi se nastavila propagacija ličnih gena kroz generacije, nije moguće samo seksualnim činom, već organizacijom te brige u vidu dugoročnijeg (iako često ograničenog) partnerskog odnosa. Pri tome, preferencija ka stabilnosti odnosa među partnerima je plastičniji mehanizam od preferencije ka oplodnji.

Osnovni „promasaj“ u uzimanju prepoznavanja plodnosti kao mehanizma kojim je vođena ljudska seksualnost je u tome što u širokom luku promasuje metu – objašnjenje načina na koji se kroz vrijeme mijenjala ljudska porodična zajednica (jer, ipak je riječ o izboru partnera), a naročito objašnjenje ljudskih seksualnih preferencija u kojima plodnost ne igra nikakvu ulogu. Ukoliko je prepoznavanje plodnosti ono što vodi naše seksualne preferencije, potpuno je nejasno na koji način je nastala, a pogotovo održala se, sklonost ka seksualnim odnosima sa istim polom (ali i druge seksualne sklonosti, pa i devijacije) kojoj plodnost nije od važnosti. Osim ukoliko u pitanju nije neki drugi mehanizam, dovoljno otvoren, plastičan, kojim bi se mogla objasniti različitost kako izgradnje porodičnih zajednica, tako i sklonost ka

seksualnosti koja ne vodi razmnožavanju, a pri tome i dalje biti statistički pouzdan u smislu začinjanja potomstva. Izdvajanjem plodnosti i „želje za što većim oplodivanjem“ vrši se simplifikacija seksualnosti, a uzrok tome može biti u prevelikom oslanjanju na (metafizičko) preslikavanje seksualnog ponašanja životinja na ljudski kontekst. Kako primjećuje Gannon, iako tvrde da su podaci iz istraživanja ne-ljudskih životinja nevažni, evolucionari psiholozi ih često koriste kada to ide u prilog njihovom tumačenju.²⁵ Svakako, to ne znači da u ljudskom ponašanju ne postoje svojevrsni pandani životinjskom, ali to nipošto ne znači da se njihove uloge mogu prosto preuzeti i posmatrati na isti način. Niti se na taj način mogu objasniti specifično ljudska ponašanja i karakteristike koje su mijenjale svoj oblik kroz vrijeme.

Bitnu ulogu u ovome imaju interpretacije empirijskih istraživanja. Kako primjećuje Honda, gotovo sva istraživanja su vršena na heteroseksualnim osobama i parovima.²⁶ Vrlo često, u pitanju su bijele, heteroseksualne osobe, koje pripadaju srednjem staležu. To je savršeno logično. Ukoliko želite da utvrdite na koji način prepoznavanje statistički pouzdanih znakova plodnosti utiče na seksualne preferencije ispitanika, tada istražujete one subjekte koji već imaju preferencije ka seksualnim odnosima koji mogu (makar potencijalno) rezultirati oplodnjom, dakle heteroseksualce. Homoseksualci, kod kojih prepoznavanje plodnosti ne može biti uzrokom preferencije, izborom hipoteze isključeni su iz istraživanja. I eto nam *selection bias-a*.

No, ukoliko bismo uzeli neki drugi mehanizam, koji je takođe adaptacija, ali koji nije metafizički postavljen i koji je dovoljno otvoren da može objasniti širok dijapazon ljudskih seksualnih preferencija i ponašanja, te je dodatno dovoljno adaptabilan (dakle, nije ostatak mozga iz kamenog doba), možda bismo mogli ponuditi bolje odgovore?

Ukoliko bi našu preferenciju prema partneru određivalo predloženo pouzdanije prepoznavanje karakteristika koje vode brižnosti i

²⁵ Gannon, L., „A critique of evolutionary psychology“.

²⁶ Honda, K., „A critique of evolutionary psychology“, *Psychology in Seattle* <https://www.psychologyinseattle.com/a-critique-of-evolutionary-psychology>, 20.8.2021.

stabilnijoj vezi, što je u ljudskom kontekstu daleko važnija karakteristika od plodnosti uzimajući u obzir vrijeme i resurse neophodne za odgajanje djeteta do samostalnosti, time bismo imali na raspolaganju daleko potentniju hipotezu koja bi mogla objasniti i ne-heteroseksualne preferencije. Ujedno, ovim pristupom bi bilo lakše objasniti različite strategije seksualnosti koje simuliraju karakteristike dugoročne i stabilne veze, a koje su karakteristične za sve epohe i sva društva, poput materijalnog bogatstva, društvenog položaja, mladolikosti ili moći. Takođe, preferencije prema stabilnosti i dugoročnosti veze su bolje objašnjenje društvene evolucije ljudskog odnosa prema seksualnosti, sklonosti regulisanju te seksualnosti (brak, prije svega), te daleko više pomažu drugim disciplinama u objašnjavanju ljudskog ponašanja (istorija, sociologija, etc).

METAFIZIČNOST ILI PRETJERANA SAMOUVJERENOST?

Približavajući se zaključku, mogli bismo se osvrnuti i na jedan od „problema“ koji se pokazuju kod pojedinih autora koji čvrsto drže do principa evolucione psihologije, a to je njihova sklonost suviše isključivom stavu o ispravnosti njenih postavki.

Referišući se na britanskog evolucionistu Haldanea, Saad govori o četiri stadijuma progresivnog prihvatanja naučnih teorija (misleći na stanje u kojem se nalazi prihvaćenost teorija evolucione psihologije, a pogotovo njegove verzije iste), koji su: (1) ovo je bezvrijedna glupost, (2) ovo je interesantno, ali perverzno viđenje, (3) ovo je istinito, ali potpuno nevažno i (4) oduvijek sam tako govorio, pri čemu smatra da se naučnici koji se bave istraživanjem konzumerizma mogu kategorizovati u prva tri, a da je potrebno da dođu u četvrti stadijum da bi se nauka o ponašanju potrošača u potpunosti zaokružila (p. 199).²⁷ Ovaj zaključak nije samo nadmen (što je karakteristično za autora), već ujedno pokušava da unaprijed odbaci svaku moguću kritiku takve pozicije proglašavajući

²⁷ Saad, G., „Applying evolutionary psychology in understanding the Darwinian roots of consumption phenomena“, *Managerial and Decision Economics*, Vol. 27 (2006), str. 199.

je zaostalom i nedovoljnom, budući da je za razumijevanje njegove pozicije potrebno da kritičari još malo „sazriju“ da bi je razumjeli.

Ono čim se Saad prevashodno bavi jeste evoluciono porijeklo naših potrošačkih navika. Kako smo već ranije rekli, mi smo kao bića nastali evolucijom, *ex hypothesi* sve što činimo ima svoje porijeklo u evoluciji, jednako kao što smo i materijalna bića, te *ex hypothesi* sve što možemo činiti ima svoju materijalnu osnovu. Ali, šta nam to konkretno govori o nama?

Ovakav opšti stav ne pruža odgovor na konkretan problem, izuzev što ga skriva iza najšire moguće teze u koju je moguće utrpiti svaki mogući stav. Naime, ta teza je nefalsifikabilna, rekli bismo poperovski. Šta je to što bi navode ove teorije moglo opovrgnuti, koji su to dokazi koji bi se mogli pojaviti da je opovrgnu? Ovako postavljenu – ništa i nikakvi. Nema mogućnosti za bilo kakve uslove pod kojima ona ne bi bila važeća. Izrečena na ovakav metafizički način.

ZAKLJUČAK

U ovom radu nije nam bio cilj diskreditovati mogućnost upotrebe evolucionarne teorije za razumijevanje ljudske psihe, naprotiv. Cilj nam je bio ukazati na određene probleme koji se u metodološkom smislu javljaju prilikom evolucionističkog pristupa psihološkim istraživanjima, a i to s ciljem da evolucionu psihologiju odbranimo od nje same. Značajan dio ranije pomenutih kritičara takođe zastupa sličan stav. Lloyd kaže: „Uopšte se ne protivim primjeni evolucionarne biologije na ljudsko i životinjsko rasuđivanje, ili na psihologiju generalno. Cosmidesina teorija i eksperimenti, na mnoge načine, vode u uzbudljivom pravcu; kognitivna psihologija se u tolikoj mjeri fokusirala na pravila logike kao idealni oblik rasuđivanja, da su druge, pragmatičnije, društvene ili biološke osnove rasuđivanja zanemarene“.²⁸ Buller (2005), pak, tvrdi: „Ja sam otvoreno oduševljen nastojanjima da se evolucionarna teorija primijeni na

²⁸ Lloyd, E. A., „Evolutionary psychology: The burdens of proof“, str. 213.

ljudsku psihologiju”²⁹, dok Bolhous i sar. kažu: „Savremena evolucionarna psihologija bi, kao standardnu praksu, vršila eksperimentalne studije specifično dizajnirane da testiraju različita kompetitivna adaptivna i neadaptivna objašnjenja, kao i da testiraju kako evoluciono istorijske, tako i proksimalne aspekte svojih hipoteza.³⁰ (...) Nijedan od pomenutih naučnih razvoja ne čini evolucionu psihologiju nemogućom; oni samo zahtijevaju da evolucionarna psihologija promijeni svoju svakodnevnu praksu. Ključni koncepti evolucionarne psihologije su doveli do brojnih široko prihvaćenih pretpostavki (npr. da je malo vjerovatno da je ljudsko ponašanje adaptivno u savremenom okruženju, da je kognicija domenski specifična, da postoje univerzalna ljudska priroda), za koje, gledajući unazad, znamo da su upitne. (...) Dokazi iz srodnih naučnih disciplina sugerišu da će, ukoliko preispita svoja osnovna načela, evolucionarna psihologija procvjetati kao naučna disciplina“.³¹

Ukoliko na evoluciju ljudskih mentalnih kapaciteta gledamo na način metafizičkog naturalizma, tj. podrazumijevamo da su mentalne adaptacije koje smo razvili u svojoj dalekoj prošlosti trajne kategorije, umjesto da ih posmatramo kao „plastične“ i prilagodljive, zapadamo u mogućnost pogrešnog tumačenja onoga što se pojmom evolucije želi nadići kao metodološki problem. Jedan od problema sa kojim se suočava evolucionarna psihologija kao metafizički naturalistička je taj da vrlo lako može stajati na putu boljeg razumijevanja i razvoja shvatanja ljudske psihe ušančavanjem u jednostran i dogmatski pogled. Upravo to je ono što bi u svakoj nauci, pa i u evolucionoj psihologiji, valjalo izbjeći, kako između nas i objekta našeg znanja ne bi stajala metoda kao prepreka.

²⁹ Buller, D. J., *Adapting minds: Evolutionary psychology and the persistent quest for human nature*. The MIT Press, Cambridge (Mass., USA) 2005, str. x.

³⁰ Bolhuis, J. J., Brown, G. R., Richardson, R. C., & Laland, K. N., „Darwin in mind: New opportunities for evolutionary psychology“, *PloS Biology*, Vol. 9, No. 7 (2011), str. 4..

³¹ *Ibid.*, str. 6.

LITERATURA

- Abramson, A., „Our brains are stuck in the Stone Age: How ‘evolutionary mismatch’ affects our weight, behavior, and overall health“, *Elemental*. 2020, February 25, <https://elemental.medium.com/our-brains-are-stuck-in-the-stone-age-13bb5d2aea36>
- Bolhuis, J. J., Brown, G. R., Richardson, R. C., & Laland, K. N., „Darwin in mind: New opportunities for evolutionary psychology“, *PLoS Biology*, Vol. 9, No. 7 (2011), str. 1-8. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1001109>
- Buller, D. J., *Adapting minds: Evolutionary psychology and the persistent quest for human nature*, The MIT Press, Cambridge (Mass., USA) 2005.
- Buller, D. J., „Four fallacies of pop evolutionary psychology“, *Scientific American*, Vol. 22, No. 1s (2012), str. 44–51.
- Confer, J. C., Easton, J. A., Fleischman, D. S., Goetz, C. D., Lewis, D. M. G., Perilloux, C., & Buss, D. M., „Evolutionary psychology: Controversies, questions, prospects, and limitations“, *American Psychologist*, Vol. 65, No. 2 (2010), str. 110–126. <https://doi.org/10.1037/a0018413>
- Cosmides, L. & Tooby, J., *Evolutionary Psychology: A Primer*. *Center for Evolutionary Psychology, University of Santa Barbara*, 1997, <https://www.cep.ucsb.edu/primer.html>
- Darwin, Ch., *On the origin of species*, Oxford, Oxford University Press 2008.
- Gannon, L., „A critique of evolutionary psychology“, *Psychology, Evolution & Gender*, Vol. 4, No. 2 (2002), str. 173–218. <https://doi.org/10.1080/1461666031000063665>
- Hagen, E. H., „Controversial issues in evolutionary psychology“, u *The Handbook of Evolutionary Psychology* (předloží David Buss), Wiley, Hoboken (NJ, USA), str. 145-174.
- Harmon, K., „Fast-evolving brains helped humans out of the Stone Age“, *Scientific American*, 2011, <https://www.scientificamerican.com/article/evolutionary-psychology-brain-changes/>
- Henrich, J., *The WEIRDest people in the world: How the West became psychologically peculiar and particularly prosperous*. Farrar, Straus and Giroux, New York 2020. [E-book]
- Honda, K., „A critique of evolutionary psychology“, *Psychology in Seattle*, 2014. <https://www.psychologyinseattle.com/a-critique-of-evolutionary-psychology>

- Lloyd, E. A., „Evolutionary psychology: The burdens of proof“, *Biology and Philosophy*, Vol. 14 (1999), str. 211–233.
- Marks, J., „Evolutionary psychology is neither“, *This View Of Life*, 2015, <https://thisviewoflife.com/evolutionary-psychology-is-neither/>
- Minkel, J. R., „Psyching out evolutionary psychology: Interview with David J. Buller“, *Scientific American*, 2005.
<https://www.scientificamerican.com/article/psyching-out-evolutionary/>
- Prum, R. O. & Brush, A. H., „The Evolutionary Origin and Diversification of Feathers“. *Quarterly Review of Biology*, Vol. 77 (2002), str. 261–295.
- Richardson, R. C., *Evolutionary Psychology as Maladapted Psychology*, The MIT Press, Cambridge (Mass., USA) 2007.
- Saad, G., „Applying evolutionary psychology in understanding the Darwinian roots of consumption phenomena“, *Managerial and Decision Economics*, Vol. 27 (2006), str. 189–201. <https://doi.org/10.1002/mde.1292>
- Sober, E., *Philosophy of Biology*, Vestview Press, Boulder (Co., USA) 2000.
- Smith, S. E. (2020). „Is evolutionary psychology possible?“. *Biological Theory*, Vol. 15, No. 1 (2020), <https://doi.org/10.1007/s13752-019-00336-4>

MIROSLAV GALIĆ

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, BiH

METAPHYSICAL AND METHODOLOGICAL NATURALISM IN DISCUSSIONS ABOUT THE POSSIBILITY OF EVOLUTIONARY PSYCHOLOGY

Abstract: In this paper we deal with a lasting debate between supporters and opponents of evolutionary psychology, that is, we will try to summarize the main arguments of both sides, to obtain certain philosophical and methodological conclusions about its pros and cons. In addition to considering internal arguments and discussions within psychology itself, our goal is to consider the problem of an evolutionary approach to the scientific understanding of the development of the human psyche from the standpoint of metaphysical and methodological naturalism. Metaphysical naturalism would imply the existence of immutable and lasting natural truths available to us through the scientific method, while the approach of methodological naturalism would not commit to the metaphysical necessity of the truth of naturalism itself, but would adopt it as a hypothesis. The essential part of the debate about the value of evolutionary psychology is based on whether the psychological adaptations are treated as something that is generally completed and determined ("brain from the Stone Age") and needs to understand the situation of the new environment, or as something that is constantly evolving and in the process of adapting to cultural rather than strictly biological factors. In this light, the question arises about the philosophical-methodological foundations of such scientific approaches within psychology.

Keywords: metaphysics, methodology, naturalism, evolution, psychology

Primljeno: 12.10.2021.

Prihvaćeno: 15.1.2022.